

УДК-82.09

**ЗНАЙДЕНО ПІЗНІШУ РЕДАКЦІЮ СТАТТІ В.СТУСА
«ФЕНОМЕН ДОБИ
(СХОДЖЕННЯ НА ГОЛГОФУ СЛАВИ)»**

О.О.ЛОДЗИНСЬКА, завідувач Музею шістдесятництва –
філії Музею історії міста Києва
E-mail: museum60@ukr.net

Анотація. *Творчість Василя Стуса – українського поета, правозахисника, учасника шістдесятницького руху спротиву тоталітарній системі в СРСР, є предметом наукового зацікавлення літературознавців та істориків. Вивчення його літературного спадку утруднено багаторічним замовчуванням творчості митця у радянський час, заборонаю публікацій в СРСР, фізичним знищенням частини його творів у місцях ув'язнення і трагічною смертю поета у таборі для політичних в'язнів ВС-389/36-1 біля с. Кучино Чусовського р-ну Пермської обл. Його твори осіли в архівах КДБ, збірках самвидаву, видавалися за кордоном; всі публікації матеріалів відбувалися без авторської участі. Знайдений у фондівій збірці Музею шістдесятництва документ – досі невідомий варіант літературознавчої праці В. Стуса «Феномен доби (Сходження на Голгофу слави)», присвяченої творчості П. Тичини. Авторські правки В. Стуса здійснені ним в процесі спілкування з Іваном Світличним, літературним критиком, лідером українських шістдесятників. Виявлений документ дає можливість прослідкувати розвиток творчої думки автора, засвідчує глибоку повагу В. Стуса до І. Світличного, і, найголовніше – нами отримана пізніша авторська редакція вже відомої статті Василя Стуса, причому редакція суттєво відмінна.*

Ключові слова: *В. Стус, І. Світличний, М. Коцюбинська, П. Тичина, репресії, шістдесятники*

У фондах Музею шістдесятництва зберігається документ КВ-79260/ДК-15982 – поживклі аркуші машинописного тексту з рукописними правками і блідим фіолетовим штампом експертизи КДБ №131 від 22 травня 1972 року [1]. Це авторський машинопис твору Василя Стуса «Феномен доби (Сходження на Голгофу слави)» з авторськими правками та редакторськими – Івана Світличного. Документ був вилучений з паперів І. Світличного під час повторного обшуку у його оселі, коли сам Іван Олексійович, заарештований в один день з Василем Стусом 12 січня 1972 року, знаходився у слідчій тюрмі КДБ.

Ця літературознавча праця В. Стуса вже добре відома дослідникам. За спогадом М. Коцюбинської [2], Стус завершив її влітку 1971 року і привіз до гурту друзів на відпочинок до Прип'яті, де вони читали і обговорювали цю статтю. Поет привіз тоді кілька копій своєї статті. Примірник у фондах нашого Музею надрукований під копірку.

Зважаючи на наявність правок, одразу виникло бажання звірити текст з опублікованим у 4-му томі творів В. Стуса [3]. Опублікований текст не містить наявних у нашому машинописі правок, отже, друкувався з авторського машинопису, але іншого його екземпляру.

У документі спостерігаємо правки трьох типів – коректорські, які стосуються правопису або огріхів друку; незначні, але слушні, стилістичні та найбільш цікаві – викреслення частин тексту і вставка рукописних фрагментів. Стилiстичні правки зроблені Іваном Світличним, а от заміна одних фрагментів тексту іншими – безперечно, робота автора статті, хоча, вочевидь, і під впливом спілкування з критиком. Невраховані офіційним виданням фрагменти Стусового тексту написані ним синьою кульковою ручкою на звороті чернеток Івана Світличного, дрібно списаних його характерним почерком з ледь помітним лівим нахилом, отже, обговорення і виправлення Василем Стусом його статті відбувалося, скорше, вдома у Івана Олексійовича (проти варіанту правлення на коліні у Прип'ятському лісі свідчать наявність під рукою ножиців і клею для вставки фрагментів).

У чому ж смислова розбіжність двох варіантів статті? Михайлина Коцюбинська, з дитинства залюблена у ранню творчість Павла Тичини, згадувала, що після прочитання Стусової праці дискутувала з Василем, намагаючись пом'якшити різкість його нищівних характеристик визнаного радянською владою поета. Схоже, Іван Світличний також певною мірою намагався виступити у ролі адвоката Тичини, навівши ряд аргументів. До того ж, напевне, заради стрункості викладу та дотримання теми літературознавчої розвідки, запропонував вилучити з тексту розлогі історичні екскурси на тему української революції. Може, вважав їх темою для істориків? Чи розумів, що співвітчизники все одно не побачать цієї статті – жодна цензура не пропустить, а західний читач і без цих екскурсів має доступ до історичних джерел. Василь Стус писав не для абстрактного західного читача, розумів маловідомість деяких праць і документів з української історії для пересічного українського громадянина і вводив опис історичного контексту задля кращого розуміння внутрішніх перетворень Тичини. Його переказ історичних подій на Україні 1917-1920 рр. вражає не тільки глибоким аналізом тодішньої політичної ситуації та знанням документальної бази, але передовсім абсолютно вільним від радянських трафаретів її трактуванням. Хоча, можливо, досить різка критика уряду Центральної Ради – це, як запрошення до диспуту на тему, відмінну від аналізу творчості П. Тичини. Так, чи ні, але Василь Стус ці фрагменти тексту перекреслив навхрест, а деякі і вирізав, натомість вклеївши невеличкі абзаци-переходи між частинами тексту [5].

Так, наприклад, викреслені фрагменти на сторінках документа 6-7 (три абзаци від «Не розводячись широко...» до «...здавалося б, мали свідчити протилежне», абзац «У “Відродженні нації”... – ...добрати змісту») [3, с. 263-264], далі – с. 17 (фрагмент «Самостійний український уряд... – ...почалася війна») [3, с. 271-272], с. 18 (абзац від «Доба радості закінчилася...» до цитування «Не будь ніколи раю/ у цім кривавім краю») [3, с. 272], с. 23 (від «Чи не від початку 30-х років...» до «...ні тим більше Чупринки») [3, с. 276], абзац на сторінках 24-25 («Але доба революції на Україні... - українські селяни і зденаціоналізовані робітники») [3, с. 277] та великий фрагмент тексту – сторінки 26-32 документа (від «І тут не завадить нагадати...» до «Про ці помилкові для українського радянського поета настрої...») [3, с. 278-283].

На с. 36 документа [3, с. 286] після цитування Тичининського «Я в болях весь, мов хрест в коралю...» текст абзаца «Не слід думати, що...» вилучений і на вклейці дописано: *«Продовжуючи образ Тичини (Світличний тут же править поверху «І тут, здається, доречно нагадати»), що саме вчення Ісуса Христа виникло в часи великих революційних зрушень, коли жменька найбільших гуманістів відчула свою персональну відповідальність за збереження гуманістичної субстанції в цілому світі. Сквородинівцю-Тичині просто нестерпно бачити жахи цієї, сказати б, шекспірівської доби, коли зло придушується злом, а добро нищиться добром. Як відомо, найвище почуття справедливості зароджується в умовах гекатомби. Отож, позиція автора “замість сонетів” – типова для найбільших тогочасних гуманістів. Досить пригадати Максима Горького, що водночас обурювався проти всякого терору – як білого, так і червоного»,* – далі продовжується попередній текст, від цитування «Ой гримить, гуде, гуркоче/ переблискує світ...»

На жаль, після 43-ї сторінки (в опублікованому тексті після с. 292 «Творів») текст нашого документа обривається і ми маємо лише кінцівку – сторінки 104-108, зміст яких суттєво відрізняється від опублікованого. Первісний зміст статті Василя Стуса засвідчує його прагнення дати максимально об'єктивну оцінку Тичини-поета і Тичини-громадянина. Щиро захоплюючись блиском поетичного таланту, яскраво проявленого у ранньому періоді творчості поета, Василь Стус чесно аналізує і його пізніші твори, віднаходячи блискітки минулого генія у «Кримському циклі» чи окремих віршах Тичини періоду Другої світової війни, але категорично не сприймає його громадянського конформізму, який називає «духовною смертю» поета. Почувши від Івана Світличного новий для себе факт про те, що Тичина у страшні передвоєнні роки знайшов у собі мужність при нагоді заступитися перед самим Хрущовим за Максима Рильського, якому загрожувало звинувачення у «злочинній діяльності», «викритій» органами НКВС, Стус кардинально перероблює закінчення статті та й взагалі дещо зм'якшує власну категоричність суджень. Так, наприклад, на сторінці 105 машинопису він виправляє «смерті духовної» на «духовного скалічення» і у наступному реченні додає: «Мимоволі закрадається підозра, що та доба потребувала для себе тільки мертвих, або *покалічених* співців». Гнів Василя Стуса направлений передовсім проти тоталітарної комуністичної влади, яка цілеспрямовано вбивала у поеті поета і у людині особистість: «Тичину репресували визнанням. Репресування славою – одна з найновіших і найефективніших форм боротьби з мистецтвом... Двадцять століття заправило від митця такого характеру, який здатен витримувати і понадлюдські перевантаження. Тичина такого характеру не мав. Він був занадто ніжний для цього, може, найжорстокішого віку. І тому *майже* помер живцем, десь за десятьма замками своєї прихованої надії сподіваючись, що його жива смерть колись обернеться на живе безсмертя...» [1, с. 108; 3, с. 345].

Виправлений Стусом текст залишився у Івана Світличного...

Не мине й півроку, як жорстока доба пред'явить свій рахунок і самому Василю Стусу... Чи згадував він свої літературознавчі розвідки у часи табірних і засланських поневірянь? – Безперечно. Час написання статті – це час внутрішнього діалогу Василя з Павлом Тичиною і, водночас, – час вироблення ним свого власного життєвого кредо. Після Стусового арешту цей діалог продовжується. Чи не від Тичининського словотворення відштовхується Стус, витворюючи власну поетичну мову у написаних за ґратами «Палімпсестах»? Порівняймо: у Тичини «Стоїть сторозтерзаний Київ, і двістірозтерзаний я» («І Бєлий, і Блок...»), а у Стуса «числівник сто... множиться у поезіях збірки ледь не в кожному тексті: стоокий зимовий день; о мук стотьямні водограї; сонце стожарне; і година стогрізна навперейми спішить; сонце татарське – стожальне – разить наповал; в сотні громів гримотять солов'ї...» [4] тощо. І вимоги доби аналогічні – упокорся, і збережеш своє життя, чи то пак фізичне існування. Але на відміну від свого візаві, Василь Стус гордо і несхибно зійшов на свою Голгофу. Моральні максими, пред'явлені ним Павлу Тичині, він так само безжально і безкомпромісно застосував і до себе. Тому й зміг абсолютно чесно сказати своє заключне: «Народе мій! До тебе я ще верну, як в смерті обернуся до життя!»

У перші роки незалежності України дружина Івана Світличного Леоніда витребувала у СБУ забраний колись архів чоловіка та передала його Громадській організації «Музей шістдесятництва», члени якої збирали фондову збірку майбутнього Музею шістдесятництва, відкритого у серпні 2012 року як філія Музею історії міста Києва... Виявлений нами документ – свідчення продовження роботи автора над твором, що в основному був ним уже написаний і відданий на розгляд друзів-шістдесятників, його прагнення максимально об'єктивно розкрити трагедію Тичининського генію та вияв глибокої поваги Василя Стуса до лідера шістдесятницького руху літературного критика Івана Світличного.

І на закінчення, наводжу альтернативний текст закінчення статті Василя Стуса «Феномен доби»:

(Після «Доля Тичини воістину трагічна...», с.105 машинопису і с.343 «Творів») «В історії світової літератури, мабуть, не знайдеться іншого такого прикладу, коли б поет віддав половину свого життя високій поезії, а половину – нещадній боротьбі зі своїм геніальним обдаруванням, яке стало загрожувати його життю смертельною небезпекою. Поетів геній обернувся для нього прокляттям, став йому за найбільшого ворога, з яким треба було постійно боротися, щоб не виявити свій найбільший “гріх” перед добою. Геніальному Тичині було дозволено тільки одну геніальність – геніальність пігмея.

Чого ж тоді, справедливо запитає читач, Тичина погодився на цю роль геніального блазня ув образі поета? Гадаю, тільки через те, що нишком носив у собі невикористані запаси генія, через те, що не тратив надії – так само нишком – дописати свої геніальні речі.

Розповідають, що у той час, коли Тичина-пігмей писав славнозвісні збірки 30-х років, заборонений Тичина-геній нишком списував сторінки своєї поеми-симфонії “Сковорода”, старанно ховаючи їх од людського ока. Так колись Галілео Галілей, ховаючись од недремного ока святої інквізиції, нишком писав свої “Бесіди”...

Звичайно, підпільне існування генія не могло не відбитися на всіх його тогочасних пізніших утворах. Думаю, що й ті, від кого поет особливо старанно ховав своє геніальне обдарування, знали, що Тичина таки зберіг дещо від свого недозволеного генію, але їх заспокоювала думка, що жоден у світі геній не витримає того особливого режиму, на якому поета держали. Адже Тичину було

заховано од світу і од народу в гумовій в'язниці офіційної слави. Йому було обрізано всякі живі контакти, а натомість забезпечено цілком офіційною інформацією. У таких умовах поет міг тільки конати, а не рости. Оскільки свіжого повітря до поета надходило все менше й менше, вони були певні, що рано чи пізно недозволений поет у Тичині задушиться од нестачі кисню.

І, мабуть, вони мали рацію. Не раз це підпілля ставало для поета нестерпне і тоді він відмикав усі замки самозаборон і обережно виходив на білий світ. Правда, це були виходи короткочасні, як тюремні прогулянки. Але й вони вимагали неабиякої сміливості.

Розповідають, перед війною тодішній секретар ЦК КП(б)У М.С.Хрущов зробив прогулянку до Канева, прихопивши з собою на борт правління Спілки радянських письменників України. На закритій з ними нараді М.С.Хрущов заявив, що необхідно заарештувати М.Т.Рильського, "злочинну діяльність" якого повністю викрили органи НКВС. Правління набрало в рота води. Тоді підвівся П.Г.Тичина і, затинаючись, став аргументовано перечити проти "незаперечних доказів", сфабрикованих у канцеляріях НКВС. І М.С.Хрущов не зважився наполягти на заготовленому одностайному рішенні...

Феномен Тичини – феномен доби. Його доля свідчитиме про його добу не менше за страшні розповіді істориків.

В страшні часи сталінських репресій одних письменників розстріляли, других – зіслали в концтабори, третіх розтлили. Тичину репресували визнанням. Репресування славою – одна з найновіших і найефективніших форм боротьби з мистецтвом.

Трагедія Тичини відбила трагедію його рідного народу. І вже тому він є часткою історії свого народу. Поет мав право писати:

Не можу про калину я співати,
Коли ще в світі – стільки чорноти,
Коли поетів за чавунні ґрати
Фашистські запроторюють кати.
Бо не в собі ж я, а увесь – на людях,
Бо все моє – чи зблизька, чи здаля.
Тому земля кипить, як серце в грудях,
І серце стогне, як уся земля.

Двадцяте століття заправило від митця такого характеру, який здатен витримувати і понадлюдські перевантаження. Тичина такого характеру не мав. Він був занадто ніжний для цього, може, найжорстокішого віку. І тому майже помер живцем, десь за десятьма замками своєї прихованої надії сподіваючись, що його жива смерть колись обернеться на живе безсмертя.

Доля Тичини звинувачує і застерігає» [1, с. 105-108; 3, с. 343-345].

Список використаних джерел

1. Стус, В. «Феномен доби (Сходження на Голгофу слави)», Фондова збірка Музею шістдесятництва, КВ-79260/ДК-15982
2. Коцюбинська, М. «З любов'ю і болем: Павло Тичина» [Текст]/ М. Коцюбинська. Мої обрії: В 2 т. – К. : Дух і Літера, Львів, 2004. – Т. 2. – С. 277-290.
3. Стус, В. «Феномен доби (Сходження на Голгофу слави)» Василь Стус. Твори у чотирьох томах, шести книгах. Львів : Видавнича спілка «Просвіта», 1994. – С. 259-346.
4. Лукаш, Г. «Текстова стратегія інтертекстуальності поезій збірки В. Стуса «Палімпсести» у семіотичному аспекті» / Г. Лукаш // Актуальні проблеми

української літератури і фольклору: зб. наук. праць. – Донецьк : ДонНУ, 2014. – № 21-22.

5. Шинкарук, В.Д. Василь Стус – символ незламності духу, нескореності України [Текст] / В.Д. Шинкарук // Комунікативний дискурс: наукова рецепція та стилістика перекладу (до 80-річчя від дня народження Василя Стуса): Зб. наукових праць всеукр. наук.-практ. конф., Київ, 15-16 березня 2018 р. – К.: Міленіум, 2018. – С.137.

References

1. Stus, V. Fenomen doby (Skhodzhennya na Holhofu slavy) [The phenomenon of the day (The Ascent to Calvary of Glory)]. Collection of the Museum of the Sixties, KV-79260/DK-15982

2. Kotsyubyns'ka, M. Z (2004) lyubov'yu i bolem: Pavlo Tychyna [With love and pain: Pavlo Tychyna] / Kotsyubyns'ka M. Moyi obriyi: V 2 t. – Kyiv. : Dukh i Litera, L'viv, 2004, - T.2, p. 277-290

3. Stus, V. (1994) Fenomen doby (Skhodzhennya na Holhofu slavy) [The phenomenon of the day (The Ascent to Calvary of Glory)] / Vasyl Stus. Works in four volumes, six books]. Lviv: Publishing Union «Prosvita», 259-346

4. Lukash, H. (2014) «Tekstova stratehiya intertekstual'nosti poeziy zbirky V.Stusa "Palimpsesty" u semiotychnomu aspekti» [Text strategy of intertextuality of poetry of V. Stus collection «Palimpsists» in semiotic aspect], Actual problems of Ukrainian literature and folklore. Donetsk: Donetsk National University, No. 21-22.

5. Shinkaruk, V.D. (2018) Vasyl Stus – symbol nezlamnosti dukhu, neskorenosti Ukrainy [Vasily Stus is a symbol of invincibility of spirit, rebelliousness of Ukraine. Communicative discourse: scientific reception and the stylistics of translation (on the occasion of the 80th birthday of Vasily Stus)]: Proceedings of the conference, Kyiv, March 15-16, 2018, 137.

НАЙДЕНА БОЛЕЕ ПОЗДНЯЯ РЕДАКЦИЯ СТАТЬИ В. СТУСА «ФЕНОМЕН ЭПОХИ (ВОСХОЖДЕНИЕ НА ГОЛГОФУ СЛАВЫ)»

Е.А. Подзинская

Аннотация. Творчество Василя Стуса – украинского поэта-шестидесятника представляет серьезный научный интерес для литературоведов и историков, однако изучение наследия автора осложнено многолетним замалчиванием его творчества в советское время, полным запретом публикаций в СССР, физическим уничтожением части его произведений в местах заключения и его трагической смертью в лагере для политзаключённых ВС-389/36-1 в с. Кучино Чусовского р-на Пермской обл. Произведения Стуса осели в архивах КГБ, сборниках самиздата, издавались за границей; все публикации его произведений происходили без его авторского участия. Обнаруженный в фондовой коллекции Музея шестидесятничества – филиала Музея истории города Киева документ – более поздний вариант уже опубликованной литературоведческой статьи В. Стуса «Феномен эпохи (Восхождение на Голгофу славы)» о творчестве признанного советской властью украинского поэта Павла Тычины. В процессе обсуждения статьи В. Стуса с И. Светличным, литературным критиком и лидером украинских шестидесятников, Стус вносит правки, существенно меняющие общий тон статьи. Оставаясь совершенно непримиримым, принципиальным противником конформизма в искусстве, он приводит факты, вызывающие сочувствие к

морально униженному, почти сломленному П. Тычине, и направляет свой гнев против тоталитарной коммунистической власти, калечившей душу советского поэта. Вскоре после внесения правок оставленная у И. Светличного рукопись В. Стуса была изъята при обыске, а сам автор, как и его критик, арестованы. В начале 1990-х годов вдова И. Светличного вытребовала отобранный КГБ архив и позже передала его Музею. Обнаруженный документ даёт возможность проследить развитие творческой мысли автора, свидетельствует о его глубочайшем уважении к И. Светличному и, самое главное, – нами получена более поздняя авторская редакция уже известной статьи В. Стуса.

Ключевые слова: В. Стус, И. Светличный, П. Тычина, шестидесятники, репрессии

**DISCOVERY OF A LATER EDITION OF THE ARTICLE BY V. STUS
«A PHENOMENON OF OUR TIME
(THE ASCENT TO CALVARY OF GLORY)»**

O. O. Lodzynska

Abstract. *The works of Vasyl Stus – a Ukrainian poet, human rights activist, a member of the Sixtiers' movement of resistance against the totalitarian system in the USSR – are subject to scientific interest of literary critics and historians. Studying his literary heritage is complicated by many years of hushing up his works during the Soviet times, banning them from being published in the USSR, partial physical destruction of his works in places of detention and the poet's tragic death in the camp for political prisoners BC-389/36-1 near village of Kuchino, Chusovyi District of Perm Region.*

His works ended up in KGB's archives, self-published collections, some were published abroad. All the publications of his works happened without the author's participation. The document found in the stock collection of The Sixtiers Museum is a previously unknown version of V. Stus's literary study «A Phenomenon of Our Time (The Ascent to Calvary of Glory)» on works by Pavlo Tychyna.

This literary study by V. Stus is already well known among scholars. According to a memoir by M. Kotsiubynska, Stus finished it in the summer of 1971, printed out several copies and gave them to his closest friends. The official publication of the article was made from one of these copies. The typescript was found among Ivan Svitlychny's papers confiscated during the second search of his home on 22 May, at the time when Ivan Oleksiyovych himself, having been arrested on the same day as Vasyl Stus (12 January 1972), was held in remand prison of the KGB. There are three types of corrections in this text: proof-corrections related to spelling and misprints; minor but fair stylistic adjustments; and the most interesting, crossing out some parts of the text and replacing them with handwritten fragments. The stylistic adjustments were made by Ivan Svitlychnyi but replacement of some text fragments with others was undoubtedly made by the author, although, apparently, influenced by conversations with the critic. The fragments omitted by the official edition of Stus's text had been written with a blue ballpoint pen on the back of Ivan Svitlychny's drafts, which indicates that discussion and correction by Vasyl Stus of his article most likely took place at Ivan Oleksiyovych's house.

So what is the semantic difference between the two versions of the article? Mykhailyna Kotsiubynska, who since her childhood had been fond of early works by Pavlo Tychyna, remembered that after reading Stus's article she discussed it with Vasyl, trying to soften the harshness of his crushing criticism of the poet praised by the Soviet

authorities. It seems that Ivan Svitlychnyi to some extent also played a role of Tychyna's advocate, bringing a number of arguments. Influenced by communication with the critic, V. Stus abridged his article by cutting out some lengthy historical narratives on the subject of the Ukrainian revolution. Having learned from Ivan Svitlychnyi how Tychyna in the horrible prewar years found the courage to confront Mykyta Hruschov in defence of Maksym Rylskyi, who was faced with charges of «criminal activity» «uncovered» by the authorities of NKVD (The People's Commissariat for Internal Affairs), Stus makes fundamental changes to the ending of his article and generally somewhat softens the rigidity of his opinions. Vasyl Stus's rage was primarily directed against the totalitarian Communist government, which was purposefully destroying the poet in a poet, and personality in a person. The text corrected by Stus remained with Ivan Svitlychnyi...

In less than six months the cruel age would lay its claim to Vasyl Stus himself. But unlike his vis-a-vis, Vasyl Stus ascended his Calvary proudly and unerringly. The moral maxims he brought before Pavlo Tychyna he just as ruthlessly and uncompromisingly applied to himself.

In the early years of Ukrainian independence, Ivan Svitlychnyi's wife Leonida claimed back from the Security Service of Ukraine her husband's confiscated archive and gave it to the Public organization The Sixtiers Museum, members of which were assembling a stock collection for the future Sixtiers Museum which opened in August 2012 as part of the Museum of Kyiv History... The document we have discovered is a witness to the continuation of the author's work on the article which had already been written and given for revision to his friends-Sixtiers; it shows his desire to reveal with maximum objectivity the tragedy of Tychyna's genius, and the expression of great respect towards the leader of the Sixtiers' movement, literary critic Ivan Svitlychnyi.

Keywords: *V. Stus, I. Svitlychnyi, M. Kotsiubynska, P. Tychyna, repression, the Sixties*